

Bertsolaritza – SKRYTÝ HLAS LIDU? – BÁSNICKÁ IMPROVIZACE V BASKICKU

Martin Chochola

*Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova v Praze;
martin.gogol@centrum.cz*

Bertsolaritza – hidden voice of People? – poetic improvisation in Basque Country

Abstract—This paper aims to picture the art of Basque poetic improvisation – *Bertsolaritza* - as a specific social and cultural phenomenon and a possible field for the research on Basque language or cultural revitalization a nationalism. The Basque *bertsolaritza* is defined as an art of specific form and rules, a brief note about its development in the twentieth century is made, meanwhile a short introduction in the context of basque nationalism, cultural revitalization and ethnicity is carried out. This oral tradition is understood as both the cultural and political issue. A short conclusion and a note about the author's plan for his thesis is also included. The paper is a result of a preliminary field research that has been done in the period of July-August 2011 in the region of Gipuzkoa (Euskadi – Basque Country / Spain) and the analysis of literature related to the topic.

Key Words—Basque Country – *bertsolaritza* – poetry – improvisation – language – ethnicity – nationalism – performance

*Neurriz eta errimaz
kantatzea hitza
horra hor zer kirol mota
den bertsolaritza*

*Skrze metr a rým
zpívat slova
takový druh sportu
je bertsolaritza¹*

(Xabier Amuriza, *bertsolari*)

JAKKOLIV tento příspěvek začíná básnickou definicí fenoménu *bertsolaritza* z pera Xabiera Amurizy (narozen 1941), nejedná se o lekci z teorie verše. Cílem textu je přiblížit čtenáři jedno specifické umění, a to v jeho kulturním a společenském kontextu. Je možné, že příspěvek potěší především příznivce a znalce poezie (kterých, jak autor doufá, není mezi společenskými vědci málo), ale také zájemce o minoritní či minorizované jazyky a badatele v oblasti etnicity a nacionalismu.

Text vznikl na základě opakovaných terénních výzkumů autora (2009, 2010, 2011) realizovaných zejména

¹Všechny překlady baskické poezie v textu uvedené provedl autor ze španělského překladu v citované literatuře.

v oblasti Euskadi / Comunidad Autónoma Vasca (dále CAV), baskické autonomní oblasti ve Španělsku. Během prvního terénního výzkumu v roce 2009 byl zájem badatele soustředěn na problematiku baskického nacionalismu, etnické identity a politické situace. Autor měl také možnost seznámit se s místní hudební kulturou, a to zejména s dílem baskického písničkáře Mikela Laboi (1931-2008), které má velký význam pro jazykovou revitalizaci Baskicka od druhé poloviny 20. století do dnešních dnů. Opakované rozhovory se třemi baskickými studentkami, které v rámci výměnného programu Erasmus navštívily v první polovině roku 2010 Univerzitu Pardubice, přivedly autora textu k oblasti orální tradice v baskické kultuře. V období červenec-srpen 2011 byl proveden předvýzkum k disertační práci autora, která bude zpracována v rámci doktorského studia Obecné antropologie na FHS UK v Praze.

Cílem práce je poskytnout základní informaci o fenoménu *bertsolaritza* v Baskicku, zasadit toto umění do kontextu revitalizačního hnutí, baskického nacionalismu a současné etnické situace v Baskicku. Bude představen plán terénního výzkumu a nastíněna metodologická úskalí.

Text se snaží přiblížit několik otázek. Jak uvidíme, *bertsolaritza* bývá považováno za velice „živé“ lidové umění, za významnou kulturní a společenskou událost. Je téměř nemožné nesetkat se s tvrzením, že se jedná o „tradiční“ umění. Autor textu chce diskutovat otázku konceptu „tradice“ na příkladu *bertsolaritza*, a definovat tak svůj názor na tento problém. Je tedy kladena otázka po „živosti“ výše uvedené „tradice“. Druhou otázkou je, jaký je vztah *bertsolaritza* k problému baskické etnické identity. Je možné použít tento fenomén pro analýzu etnické či politické situace v současném Baskicku? Třetí otázkou, která je úzce propojená s těmi předchozími, je vliv masových médií a nových technologií na tento fenomén. Jinými slovy, zda je *bertsolaritza* stále ještě možné chápat jako „voz ocula del pueblo“ – skrytý či tajný hlas lidu z dob frankismu, nebo zda je nutné jeho charakteristiky nějak upravit.

Není překvapující, že při analýze orální tradice, která funguje v prostředí jednoho z menších evropských jazyků, se budeme zabývat otázkami dynamiky společenských a kulturních procesů. Předpokladem tohoto textu je, že změny, které se ve společnosti odehrávají, jsou danou společností vždy nějakým způsobem reflektovány. *Bertsolaritza* je chápáno jako umělecká reflexe společenské

(kulturní, historické, každodenní) reality, jak je vnímána, transformována a přenášena samotnou společností. Otázkou je, do jaké míry je ona reflexe silná, zda jsou reflektovány všechny jevy či změny, či zda jsou nějaké změny zdůrazňovány a jiné naopak opomíjeny. Takto by bylo možné analyzovat celý „diskurs“ bertsolaritza, což by však pro jednoho badatele byl velice nesnadný, ne-li nemožný úkol. Proto je výzkumný problém nutně blíže specifikovat.

BERTSOLARITZA – DEFINICE

Úvodní definice Xabiera Amurizi má svoji pointu v tom, že definuje umění bertsolaritza na příkladu konkrétního bertso – verše. Takto vystihuje podstatu tohoto umění, nicméně pro lepší pochopení celé události je třeba definici trochu rozvést.

Současné bertsolaritza bývá definováno jako improvizované veršování nejméně dvou bertsolari – účastníků veršování.² Škála prostředí, ve kterém je toto umění provozováno, je poměrně široká, od soukromého setkání dvou či více umělců doma u kávy, přes veršování v baru či hospodě, až po vyložení veřejné veršování u příležitosti společenských událostí – slavností, svateb či pohřbů, vítání osob významných pro danou lokalitu, a samozřejmě soutěží. Je důležité rozlišit bertsolaritza „jen tak“ a bertsolaritza „profesionální“, kde jde o výsledek v soutěži s přísnými pravidly. „*Když se potkají dva, co je tohle baví, tak dělají bertso,*“ uvedla respondentka z obce Ordizia.³ Imanol Lazardi, učitel baskičtiny z obce Alkiza (Gipuzkoa) a člověk s dlouholetým zájmem o bertsolaritza, k tomu dodává: „*bertsolari nemají rádi soutěže, baví je veršování si užívat, ale soutěže jsou důležité pro udržení určité úrovně, pro rozšíření (umění), nás lidi navíc baví vidět někoho, jak soutěží, je tam víc lidí, je to víc v novinách, to, co pro bertsolari vyniká, je, když ho více zvou, aby zpíval při různých příležitostech.*“ Bertsolaritza je tu tedy rozdělena na další dvě roviny - jednu soutěžní, ne snad vážnější, jako spíše určenou více pod tlakem, a druhou, ne snad volnější, jako spíše spojenou s konkrétními událostmi na konkrétní úrovni. Svou roli hrají také peníze, protože v rámci soutěží je možné jako cenu za výsledek získat finanční obnos.

Samotné veršování má svá pravidla či alespoň normy toho, co je a co není správné bertso. Téma pravidel je samo o sobě poměrně dost složité, proto se omezíme na několik stručných poznámek. Obvykle bývá stanovené téma, forma verše, melodie a čas na zpracování. Pokud se jedná o bertsolari, který improvizuje již po někom předchozím, je nutnou podmínkou reagovat na to, co již bylo zpíváno. K výčtu pravidel pro bertsolaritza je nutně

²Bertsolari – v baskičtině „ten, který veršuje; básník“, podobně jako jokolari „ten, který hraje; hráč“ – autor užívá singuláru i pro označení plurálu. Ve španělštině se například běžně setkáme s bertsolari (sg.) a bertsolaris (pl.), ovšem plurál v baskičtině je bertsolariak (tvořený koncovkou -ak); skloňovat do češtiny baskický plurál se autorovi nezdá vhodné, proto v celém textu užívá nesklonované bertsolari.

³Irati Garmendia, euskaldun, zdravotní sestra a v době rozhovoru studentka antropologie, 23 let, Ordizia (Gipuzkoa).

připojit podmínku výhradního použití *euskery* – baskičtiny, ať už v moderní sjednocené podobě, nebo v některém z dialektů. Každé z „pravidel“ vyžaduje větší přiblížení.

Gaia, neboli téma, bývá zadáváno osobou zvanou *gaiartzai* („ten, který dává téma“). Je důležité zejména při veřejném a soutěžním veršování. Bertsolari by téma nikdy neměl znát předem. V rámci performance bertsolaritza je možné zadat stejné téma několika bertsolari po sobě, přičemž vždy pouze jeden z nich poslouchá zadání a poté veršuje. Ostatní čekají v zákulisí, a když jeden skončí, jde na řadu další atd. Je také možné zadávat každému bertsolari jiné téma nebo kupříkladu definovat role dvěma bertsolari, a nechat tak v jejich básních vykrytalizovat určitý příběh nebo situaci. Velice časté jsou případy z „běžného života“ společnosti. „Ty jsi policajt a dáváš pokutu za špatné parkování, a ty jsi řidič, co se bude vymlouvat,“ takové může být zadání k veršování. V případě osmi účastníků (dnešní maximální počet při jedné performanci) můžeme být svědky malé veršované divadelní hry. Téma otevírá prostor pro improvizaci, záleží ale jen na umělci, jak si s ním poradí.

Forma verše je pro bertsolaritza zásadní. Dobrý obsah veršovaného sdělení je sice také důležitý, ale primární při hodnocení profesionálních bertsoak je jejich formální stránka. Nejlepší bertso je pak takové, které splňuje jak formální stránku věci, tak nese nějaký zajímavý obsah. Rým musí souhlasit v koncovce slova. Kolem forem v bertsolaritza existuje celá rozsáhlá teorie, nicméně užíváno bývá pouze několik typů: *zortziko handia*, *zortziko txikia*, *hamarreko handia* a *hamarreko txikia*. První slovo vždy označuje počet strof (linek), druhé slouží k označení délky jednotlivých linek.⁴ Kupříkladu *zortziko handia* má osm linek, přičemž první, třetí, pátá a sedmá linka má deset slabik, druhá, čtvrtá, šestá a osmá pak slabik osm. Níže uvedené bertso bylo proneseno Lopategim v Itziaru v roce 1980 u příležitosti místních slavností (Zulaika 1990: 240–241). Jedná se o příklad *zortziko handia*:

*Euskaldun denoi ezaguna da
gure egoera mingotsa.*

*Kantatzeko ere sarri ditugu
guk bildurra eta lotsa.*

*Noiznai baidatoz amenazua
egunero tiro otsa.*

*Esperantza bat sortu nai luke
bertsolarien abotsak.*

My všichni Baskové dobře

známe naši trýznivou situaci.

Dokonce i zpívat se často bojíme a stydíme.

Kdykoliv k nám přichází ohrožení

zvuky výstřelů každý den. Hlas bertsolari chce

pozvednout naději.

Bertsolari, aby dokázal z improvizovat „úspěšný“ verš, musí být zvyklý měřit to, co říká. Výraznou chybou je

⁴V některé literatuře (např. Zulaika 1990: 247) je možné setkat se s termínem *nagusia* namísto *handia*. Jedná se o jiné baskické slovo pro velký.

uplatnit stejné slovo dvakrát k vytvoření rýmu. Taková chyba se nazývá *pato* a je vždy penalizována. Jak shrnuje úvodní definice z Asociace bertsolari: řeč skutečněná zpíváním, rýmováním a měřením. Jedná se ale o technické aspekty, obecně vzato je bertsolaritza poeticko-rétorický výkon.⁵

Tím se dostáváme k otázce melodie. Pro účel tohoto článku postačí uvést, že bertsolaritza je silně spojeno s notoricky známými melodiemi, především z oblasti lidových či zlidovělých písní. Vlastně můžeme hovořit o určité provázanosti mezi písněmi a básněmi. „*Písně Mikela Laboi, to byly bertsos, třeba i zapsané, on jim dal muziku, a bylo to.*“⁶ Na druhou stranu Maialen Lujanbio, vítězka celobaskické Txapelduna z roku 2009, improvizovala své finální bertso na melodii písně *Martxa baten lehen notak* („Pochod několika prvních not, Pochod v prvních notách“) právě od Mikela Laboi. Někdy je melodie pevně daná, jindy se může stát esem v rukávu samotného bertsolari, který využije konotace, která melodie vyvolá v publiku, a spojí je se svým originálním veršem.

Čas na zpracování tématu je zásadní pro pochopení celého bertsolaritza. Aby byl zajištěn improvizací charakter celého aktu, je čas na přípravu obvykle velmi krátký. Může být daný konsensem několika vteřin nebo odezdnutím melodie, na kterou má být veršováno, v některých případech je dán dobou, po kterou veršuje protivník-kolega bertsolari. Při některých soutěžích dochází k penalizaci v případě „přetažení“ časového limitu. Rozhodně se nikdy nejedná o minuty čekání publika na výborný verš. Tímto způsobem do hry samozřejmě vstupuje faktor náhody či štěstí. Každému bertsolari může sedět jiná forma, jiná melodie, může být v jiné pozici díky předcházejícím veršům, může špatně pracovat z časem atd. Výsledkem je buď odměna, nebo lhostejnost přítomného publika.

Vedle konkrétních pravidel bertsolaritza je možné mluvit o obecných vlastnostech tohoto umění. Bertsolaritza pracuje na principu obrazů, představ či příběhů. Podle Manuela Lekuony, významného badatele v tématu bertsolaritza, je pro toto umění charakteristická především absence dvojznačnosti. Na jedné straně je pracováno s asociacemi, na druhé straně ale ne s hlubokými myšlenkami. Je užíváno „pregnantních“ konstrukcí. Neprovádí se rétoricko-gramatické veletače a pravidla logiky a chronologie bývají ignorována. Provádí se určitá juxtapozice, tedy srovnání položením vedle sebe, nikoliv vyslovením „srovnávám to a to“, obrazů (Lekuona in Douglass 2007: 418). Bertsolari je tak osobou, která improvizovaným veršování poskytuje publiku jedinečný zážitek z obrazů, stvořených slovy přímo na místě. Poslední součástí bertso je finální rým, který má být „jako úder, má publikum zasáhnout, shrnout vše řečené.“⁷ Protože finální rým je tak důležitý, bertsolari jej má obvykle připravený již na začátku pronesení veršů.

KONTEXT – NACIONALISMUS, REVITALIZACE, ETNICITA

Snad každý, kdo kdy navštívil dnešní Baskicko, si všiml mohutné okupace veřejného prostoru politickou propagandou. „Tourist remember, you are not in Spain, this is Basque Country!“ – Je možné setkat se s různými variacemi na toto téma, od těch vyloženě turistických v angličtině, které nalezneme zejména v přímořských letoviscích a ve velkých městech, přes kombinované a s jasnou obrazovou symbolikou, až po ty psané výlučně v euskera, které i povrchnímu pozorovateli dají na srozuměnou, že autor nechťel, aby kdokoliv, kdo nemluví baskicky, textu vůbec rozuměl. Na řadě míst je vylepování plakátů (nemluvě už o psaní po zdech) zakázané. Určitý typ politické propagandy spadá, jak jinak, do sféry „apologie terorismu“, která může být, a také bývá, dle modifikací ještě frankistického zákona *Decreto-Ley 10/1975* zvaného *Ley antiterrorista*⁸, trestána odnětím svobody v řádu let. Není naším cílem rozebírat zevrubně otázky nacionalismu a politiky v Baskicku, avšak poskytnout určitý kontext je nyní nutné. Výše uvedenými řádky bylo míněno nastínit, jaký dojem závažnosti baskický veřejný prostor vytváří. Baskický nacionalismus, a zejména otázka jazyková hýbe baskickou společností po více než jedno století.

Baskičtina, omotaná sítí mytologie původu, pověstná gramatickými zvláštnostmi, udržuje přinejmenším od 16. století setrvalý zájem intelektuálů. Dříve šlechtou a církví opovrhovaný jazyk získal postupně „původ“ v biblické historii, kdy byl připsán rodině Tubala, vnuka Noého (Azurmendi 1995: 324; Collins 1997: 228). Zhruba od roku 1571, kdy byl do baskičtiny přeložen Nový zákon, se baskičtina postupně uplatňuje jako literární jazyk. S nastupující industrializací dochází ke značným proměnám Baskicka, nejdříve v oblasti Bilbao, později také v Gípuzkoi, méně v oblastech Nafarroa a Araba. V prostředí velkých sociálních změn spojených s rozvojem (nejen) hutnictví krystalizuje na konci 19. století baskický nacionalismus, reprezentovaný intelektuály v čele s Sabinem de Aranou, kteří se obrací k venkovskému prostředí s cílem zachránit baskičtinu jako jazyk a s ní i tradiční baskické (rozuměj konzervativní a katolické) hodnoty. Baskický venkov byl viděn jako poslední místo, kde se zachovává čistá kultura, ale také rasa. Partido Nacionalista Vasco – PNV, neboli Baskická nacionalistická strana, se pak s menšími přestávkami stala nejsilnějším hráčem baskické politické scény až do dnešních dnů. Ideologie této strany pragmaticky využívala španělské politické scény k prosazení autonomního statusu (1936, 1979), přičemž ale nikdy nerezignovala na možnost vytvoření nezávislého baskického státu (Sainz 2009: 131). Kladením důrazu na rozvoj baskického folkloru (ponechme stranou kritiku konceptu tradice), propagací jazyka a pořádáním různých slavností se v Baskicku stala spojením politické strany a masového sociálního hnutí. Krize, která následovala po prohrané občanské válce a postupném etablování frankistického

⁵<http://www.bertsozale.com/castellano/bertsolaritza/bertsolaritza1.htm>

⁶ Imanol Lazardi, rozhovor, *Alkiza* (Gipukoa), 27. 7. 2011.

⁷ Imanol Lazardi, rozhovor, *Alkiza* (Gipukoa), 27. 7. 2011.

⁸ Velmi zjednodušená informace. K politice vzniku a vývoje zákona více na – http://es.wikipedia.org/wiki/Legislaci%C3%B3n_antiterrorista_esp%C3%B1ola.

režimu na mezinárodní scéně, kdy španělská diktatura v roce 1955 vstupuje do OSN, měla za následek generační zlom v baskickém nacionalistickém hnutí, který se jasně projevuje v roce 1959, kdy vzniká hnutí-organizace Euskadi ta Askatasuna, ETA. Baskická společnost, dušená kulturními a politickými represemi, vnímala frankismus jako nesporný důkaz o neschopnosti Španělska přiznat Baskicku jeho jazyková a politická práva. „*Kdyby ses v 60. letech někoho zeptal, co je ETA, odpověděl by ti, že on je ETA, že všichni jsou ETA. V té době jsme byli všichni ETA.*“⁹ Obšírnou prezentací dějin ETA se nyní nebudeme zabývat. ETA po několika prvních letech směřuje k ideologickému sebedefinování jako nacionalistické a marxistické organizace, která považuje ozbrojený boj proti Španělsku jako nadvládcí za zcela legitimní. Organizace prošla několika sněmy, přičemž na některých z nich docházelo k ideologickému štěpení. Obecným rysem bývalo odštěpení politické frakce, která se později buď transformovala v systémem legitimizovanou politickou stranu, nebo zanikla. „Radikální jádro“ však pokračovalo v ozbrojeném boji. ETA se také, naneštěstí pro ni, z pozice avantgardy baskického nacionalismu postupně proměnila v až sektářskou organizaci neváhající trestat smrtí své bývalé členy (konkrétně např.: Sainz 2009: 114). Ačkoliv není možné tvrdit, že by ETA neměla v Baskicku určitou společenskou podporu, doby masových sympatií jsou již dávno pryč. V 70. letech, po smrti generála Franka, dochází k postupnému přechodu Španělska coby autoritářské diktatury ke konstituční monarchii a také k obnově činnosti politických stran i v Baskicku. PNV se velice rychle znovu stává hegemonem regionální politiky, stejně jako důležitým hráčem na celošpanělské politické scéně. V roce 1979 vzniká Euskadi / Comunidad Autónoma Vasca, pojmenovaná v té době již dávno etablovaným novotvarem zakladatele PNV Sabina Arany.

Jazyková revitalizace, o níž se záslužně snažili již kněží, učitelé a rodiče zhruba od počátku 60. let, získává po smrti diktátora výraznou relevanci v politice CAV. Proč bylo ale baskičtinu potřeba oživovat? Úpadek baskičtiny jako *lengua vehicular*, tj. užívaného jazyka, byl zapříčiněn kombinací nejméně třech faktorů. Prvním byla tvrdá kulturní represe ze strany státu namířená proti tomuto jazyku. Druhým byla neatraktivita baskičtiny nejen pro městské obyvatelstvo, které navíc podléhalo mediálně dominantní španělštině, ale i pro rodiny na venkově, které podlehly argumentu, že „*euskera no sirve para nada*“, že baskičtina je k ničemu. Třetím faktorem byla druhá vlna imigrace do Baskicka.¹⁰

Během frankistické diktatury došlo v Baskicku k druhé vlně industrializace, a tím také k druhé vlně masového příchodu pracovních sil z jiných regionů Španělska, zejména z Extremadury, ale i z obou Kastlijí a Andaluzie. V některých, dříve majoritně baskofonních sídlech, dochází k rychlému procentuálnímu převládnutí

španělštiny. Příkladem druhého procesu industrializace Baskicka je vznik (staro)nového města Lasarte-Oria z několika dřívějších sídel. V 60. letech dochází k rozvoji již dříve existujících výrobních kapacit, a tak i k růstu populace. Městečko Lasarte postupně absorbovalo některá okolní sídla a díky poloze v údolí se začalo rozšiřovat směrem na jih, aby se spojilo s vesnicí Oria. Díky tomuto procesu počítalo město v roce 1981 s necelými 24 % aktivních mluvčích baskičtiny. Toto číslo se během 20 let dostalo na úroveň necelých 37 %, přičemž mladší generace jsou na tom, díky současné jazykové politice, ohledně znalosti jazyka o poznání lépe (procenta viz Gros i Lladós 2009: 135). Příběh Lasarte-Oria zdaleka není ojedinělý a je součástí obrazu, v němž se z dříve baskofonních sídel stala sídla jazykově výrazně rozdělená – na mluvčích bilingvních a na ty, kteří mluvili a mluví pouze španělsky. V moderní historii tak byla baskičtina ohrožena, coby jazyk komunikace ve společnosti, asi nejvíce právě v tomto období. „*Vznikl fenomén, do té doby neznámý: sociální přítomnost španělštiny uprostřed baskofonní zóny.*“ (Gros y Lladós 2009: 135). Z hlediska sociolingvistiky již baskičtina byla ve stavu „vážného ohrožení“ (Gros y Lladós 2009: 136), kdy v samotné nově vzniklé CAV mluvilo baskicky pouze 21,9 %, přičemž dalších asi 12 % obyvatel v baskičtině rozumělo (Gros y Lladós 2009: 111). Naopak podle posledního sčítání lidu, které proběhlo v roce 2001, dosahoval v celé CAV počet mluvčích 32,2 %, a sečteno s těmi, co rozumí, ale nemluví, dostáváme číslo 50,4 % (Gros y Lladós: 111). Baskičtina a euskaldunak tak během dvaceti let zaznamenaly nemalý úspěch, udávaný za vzor jazykové revitalizace (např. Šatava 2009: 73–74). Realita tohoto úspěchu je o něco složitější. Postupujeme ale trochu chronologicky.

Nově vzniklá autonomie dala možnost plnému rozvoji výuky baskičtiny, ať už prostřednictvím různých podpor, nebo oficiální politikou realizovanou na základě zákona o jazykové normalizaci z roku 1982 (Gros y Lladós 2009: 138). Baskičtina měla rozvinutou literaturu, intelektuály ochotné ji propagovat, podporu samosprávy, společností akceptovaný a vytvářený nacionalismus, a dokonce baskičtinu prosazenou jako spoluúřední jazyk CAV. Je samozřejmě možné se ptát, jak bylo možné jazykovou revitalizaci prosadit, když přeci Baskicko již bylo plné lidí „odjinud“, kteří mluvili pouze španělsky. Hodně autorových respondentů mluví o tom, že i podpora ze strany španělsky mluvících obyvatel byla výrazná: „*Někteří přijeli, a nikdy se nenaučili (baskicky), jiní sem přijeli, uvědomili si, kam přijeli, a tak se začali učit, nebo alespoň podporovali zdejší hnutí.*“¹¹ V Baskicku se také rozlišuje mezi euskaldun zahar (starý), který se jazyk naučil v rodině nebo ve své rodné vesnici, a euskaldun berri (nový), který se naučil ve škole v dětství nebo se učí v dospělosti a který také mluví spíše v euskara batua, neboli v kodifikované baskičtině. Tím se dostáváme k zajímavému posunu v baskické etnické identitě, která, jakkoliv stále může akcentovat otázku původu, získává

⁹Různými respondenty opakovaná informace, především tedy těmi, kteří uvedené období zažili.

¹⁰Tento bod by bylo ještě nutné diskutovat s ohledem k regionálním i jiným rozdílům.

¹¹Patxi, 51 let, euskaldun, učitel na základní škole, Usúrbil.

dnes více charakter identity jazykových mluvčích (Chochola 2010: 186). Jazyk je v celém Baskicku výrazným faktorem etnické identity. V současné době je ve školství autonomní vládou stále prosazován výukový model D, který favorizuje baskičtinu jako jazyk výuky. V poslední době se navíc stále více mluví o implementaci většího množství předmětů v angličtině.¹²

Při zběžném hodnocení jazykové situace v Baskicku zjistíme, že zatímco v 19. století ztratila baskičtina dominanci ve velkých městech (Bilbao, Vitoria-Gasteiz, San Sebastian), za frankismu ztrácela sílu i v dříve jasně baskofonních městech (např. Rentería, Irún, Eibar, Tolosa, Ordizia), a dokonce i v některých menších vesnicích, situovaných v blízkosti větších měst. Téměř stoprocentní znalost se udržela jen v některých odlehlých sídlech s poměrně malým počtem obyvatel. Pro představu můžeme udělat malý geografický exkurs. Oblast Gipuzkoa je procentuálně nejsilnějším baskofonním regionem celého *Euskal Herria* (Velké Baskicko). Vyjedeme ze San Sebastianu, kde dle statistik Grose y Lladóse hovoří euskara necelých 34,6 % obyvatel, projedeme na jih přes několik měst: Lasarte-Oria (36,8 %) Andoain (50,2 %), Villabona (67 %) a Anoeta (73,6 %), což jsou města ležící v údolí řeky Oria směrem na Tolosu. V Anoetě uhneme doprava do hor a za 5 km jízdy jsme v obci Alkiza, kde žije necelých 300 obyvatel a kde baskicky plynule hovoří 92,8 % obyvatel (Gros y Lladós 2009: 133–135). Ujeli jsme nějakých 35 km a učinili skok ve znalosti jazyka o téměř 60%! Geografická a společenská distribuce jazyka v Baskicku sice není takto jednoduchá, nicméně pro účely našeho úvodu postačí doplnit, že velkým problémem není dnes ani tak znalost jazyka jako spíše pokulhávající užívání. Španělsky mluví téměř všichni obyvatelé Baskicka, a proto je vždy snazší mluvit španělsky, než zjišťovat, zda dotyčný ovládá jazyk, kterým vy chcete mluvit. Přes všechny snahy intelektuálů byla baskičtina velice dlouho spjata s rurálním prostředím a není bez zajímavosti, že mnoho aktivistů ETA v 60. a 70. letech pocházelo z venkovského prostředí gipuzkoánských vesnic. Pocit, že jazyk a národ jsou ohroženy, lze v takovém prostředí a dějinném kontextu získat velmi snadno.

Umění bertsolaritza bylo ve svém vývoji dlouho spjata s venkovským prostředím a s orální tradicí, která je pro takové prostředí typická (Zulaika 1990: 260–263), a bylo také v určitý moment silně spojeno s obranou jazyka a politickým bojem za nezávislost Baskicka. Pokud tedy budeme hovořit o našem tématu ve vztahu k baskické etnické identitě, je nutné zdůraznit, že naše téma se nachází zcela v nitru prostředí *euskaldunak*, tedy mluvčích baskičtiny, a že tedy v žádném případě nereprezentuje Baskicko jako nějaký společenský celek. Při letmém nastolení otázky baskické etnické identity je důležité pochopit několik věcí. V Baskicku žijí lidé, kteří neovládají euskara, ale cítí se být Basky, což je, dejme tomu, regionální identita. Pak jsou lidé, kteří baskicky nikdy nemluvíli, a navíc ještě zpochybňují relevanci baskičtiny jako jazyka. Jejich

identita je výrazně „španělská“. U samotných *euskaldunak* je velká pravděpodobnost, že dotyčný nebo dotyčná je zároveň *abertzale*, tedy „milovník vlasti“, ale to ještě nic nevyovídá o tom, jaký *abertzale* že to je, přičemž výrazným dělítkem bývá (býval)¹³ postoj k ozbrojenému boji za nezávislost. V žádném případě se tedy v posuzování myšleného konfliktu nedá sklouznout k jednoduché dichotomii Baskicko–Španělsko, protože celá věc je mnohem složitější. Ponechme však stranou otázky hranic a neprostupnosti tohoto abstraktního světa etnických identit a vydejme se na krátký exkurs do dějin umění bertsolaritza.

VÝVOJ BERTSOLARITZA S DŮRAZEM NA 20. STOLETÍ

Téměř u každé společenské praxe, která inklinuje k tomu, aby se honosila přívlastkem „kulturní“, bývá s oblibou hledán její počátek a původ. Nejinak je tomu s naším tématem. Lze dohledat pojetí bertsolaritza jako „prastarého umění“, které praktikovali již neolitické pastevcí (Douglass 2007: 415), stejně jako můžeme najít názory na jeho zcela moderní původ. Během 15. století máme zmínky o ženách, které „zpívaly *lamentace*“ či o zpěvácích kupletů pokleslé úrovně (Douglass 2007: 415). První záznamy o bertsolaritza jako takovém pocházejí z konce 18. století a není bez zajímavosti, že se již v té době „jedná o fenomén pozoruhodného stáří a, což je důležitější, dokumenty jasně pojednávají o bertsolaritza jako o kulturním výrazu s vysokým stupněm vyspělosti ve formě i společenských kořenech...“ (Garzia 2007: 77–78). Otázka, zda tehdejší bertsolaritza bylo, nebo nebylo jiné než to dnešní, není příliš podstatná. Poukazujeme tu pouze na fakt přítomnosti nějaké podoby improvizovaného veršování v Baskicku konce 18. století. Pokud se zaměříme na možnost analyzovat nějaký větší korpus záznamů bertsolaritza z veřejných klání, pak se pohybujeme v horizontu od roku 1960 do současnosti (Garzia 2007: 79). Ačkoliv pojednáváme o improvizovaném veršování, je třeba si uvědomit, že bertsolaritza jako fenomén doprovází i existence *bertso-paperak* či *bertso-jarraiak*, nebo-li veršů, které byly zaznamenávány a později tisknuty a prodávány nejen obecně, ale jako určitá komodita i mimo komunitu, kde bylo veršováno (Douglass 2007: 260). Většina básníků, o kterých máme zmínky před rokem 1900, je známa především díky psaným básním, ačkoliv byli považováni za velké improvizátory (Garzia 2007: 79).

Během 20. století prodělalo bertsolaritza výrazné proměny. Asi nejdůležitější z nich je stupňování důrazu na improvizovanou formu tohoto umění (Garzia 2007: 79). Již v roce 1935 byl pořádán první šampionát s velkým ohlasem, navíc spojený s baskickým politickým nacionalismem. Zrod šampionátu byl odrazem „vytažení“ bertsolaritza „z hospody na náměstí“, jinými slovy mluvíme o posunu směrem k veřejnému a organizovanému veršování.

¹³Zde končí autorova znalost situace. Dne 20. 10. 2011 vydala ETA komuniké, kde oficiálně ohlásila ukončení ozbrojeného boje za nezávislost. Co to bude znamenat na baskické, potažmo španělské politické a společenské scéně, je nyní těžko odhadovat.

¹²Rozhovor s Izaskun Aldezabal, učitelkou baskičtiny, v současné době působící v San Sebastianu.

V období frankistické diktatury bylo bertsolaritza jediným projevem baskické kultury, který téměř unikál cenzuře. Euskaltzaindia, baskická jazyková akademie, pořádala již v roce 1960 druhý šampionát. *La voz oculta del Pueblo* – „skrytý hlas lidu“ – tak bývá zasvěcenými označováno bertsolaritza té doby. „Bylo také těžké to cenzurovat, nikdy nebylo jasné, kdo se objeví a co bude improvizovat, někteří byli ve vězení, ale jak už to jednou zabásnili, nedalo se to smazat.“¹⁴ Bertsolaritza v té době slouží jako určité zrcadlo společnosti, zhmotňovatel problémů, který vyslovením určitého vyvolává či potvrzuje sentiment obecnosti. Improvizované verše navíc nejsou nijak fixovány a bertsolari je nebude znovu opakovat. Jeho slova „vezme vítr“, a zůstává jen společný zážitek s obecností. Většina představení té doby měla silný nacionální přídech, vyjadřovala jazykové a politické tužby euskaldunak, a reflektovala tak politické a společenské dění doby. Pro ilustraci uvedme jeden příklad ze Zulaiky (1990: 245), který cituje bertso básníka Lopategiho věnované aktivistovi ETA, jenž byl zabit příslušníky guardia civil:

*Gazte jator bat aipatu nairik
ni gogo bizian nengon.
Bada merezi duen batentzat
ondra nai banuen emon.
Gabironden gaztetasuna
erori zaigu Orion
noizbait Euskadik aurkitu dezan
merezi ainbat zorion.*

*Byl jsem nervózní ze zmínky
o chlapci z pokolení.
Avšak chtěl jsem uctít toho
kdo si to zaslouží Mládí Garibonda
nám padlo v Oriu
aby Euskadi dosáhlo nalezení
všeho štěstí, které si zaslouží.*

Zulaika ve své kapitole o bertsolaritza analyzuje baskické politické násilí mimo jiné pomocí fenoménu bertsolaritza. Bertso, zhmotnění slova (*hitza*) vyřčením před publikem, má stejnou formu i účinek jako akce (*ekintza*) aktivisty ETA. Jeho improvizace jako téměř bezprostřední odpověď na danou situaci je podobná improvizaci při výkonu politického násilí (Zulaika 1990: 264). Paměť bertsolariho je pamětí hrdiny, přinejmenším v případě vyznání úcty mrtvému bojovníkovi. Na druhou stranu se na sklonku 70. let projevuje určité přesycení tématem politiky a nacionalismu spolu s tím, jak do baskické společnosti vstoupilo rozčarování ze strašných událostí spojených s politickým násilím. „Publikum, unavené přesycením politikou poloviny sedmdesátých let, požadovalo verše, které by nebyly politické.“ (str. 264). Garzia hovoří o konfliktu v publiku, z něhož určitá část souhlasila s autonomním statutem z roku 1979, druhá část ale podporovala další boj vedoucí k úplné nezávislosti, což se odrazilo i v básních bertsolari

(Garzia 2007: 102). Znovu je třeba zdůraznit, že ačkoliv obsah bertsoak je důležitý, nejdůležitější je jeho forma, tedy dodržení pravidel. Přesto Zulaika hovoří o tom, že logika umění bertsolaritza je podobná logice fungování ETA. Bertsolari produkuje určité obrazy, které mají pointu, ale základ této pointy je jednoduchý, je tvořený právě poskytnutím dvou či více obrazů. Bertsolari nemá rád téma, které je již samo o sobě nějakou metaforou, nějakou složitou ideou. V takovém případě musí umělec vytvořit ještě lepší zdůvodnění či pointu, a to není vůbec lehké. Jak říká Zulaika, není důležité ptát se „proč“ u bertsolaritza, protože v dobrém bertso je proč i protože zároveň obsaženo v obrazech, které bertsolari předkládá (Zulaika 1990: 250, 263-9). V námi citovaném bertso je v první polovině připomenut padlý bojovník, ve druhé polovině pak vnímáme zhodnocení společenské situace a přání štěstí do budoucna.

Významní bertsolari této epochy, jako byl Uztapide, Basarri nebo Lopategi, patřili ještě do generace umělců, kteří pocházeli ze spíše venkovského prostředí a jejichž vzdělání nebylo vysoké. Bertsolari musí především ovládat dobře jazyk, a čím lépe jej zná, tím větší rejstřík pro tvorbu bertsoak má k dispozici. V předchozím oddíle jsme poukázali na období revitalizace jazyka po konci frankistického režimu. Od 80. let se umění bertsolaritza dočkalo nebývalého rozkvětu a popularity, ale také dalších proměn. Znovu se začaly organizovat šampionáty a vznik pořadu *Hitzetik Hortzera* na *Euskal Telebista* vnesl do bertsolaritza dříve nevídanou možnost sledovat performance v přímém přenosu či ze záznamu. Došlo tak k určitému zespolečenštění celého fenoménu a k vytvoření prostoru pro konkurenci mezi dříve vzdálenými regiony. Zhruba od té doby se posiluje role tehdy mladých, vzdělaných bertsolari. „V dnešní době je těžší být dobrý bertsolari, je třeba znát mnoho slov, někdo zná všechny dialekty, je třeba sledovat dění, aby byl člověk v obraze.“¹⁵ Diverzifikují se také témata, prakticky není možné najít věc, která by byla před bertsolari skryta. Jedním z nejvýznamnějších bertsolari té doby je Andoni Egaña ze Zarautzu v Gipuzkoi. Pokud přeskochíme do roku 2009, můžeme konstatovat, že v celobaskickém šampionátě poprvé zvítězila ženská bertsolari, Maialen Lujanbio z Hernani v Gipuzkoi.

ZÁVĚRY – MÉDIA A POLITIKA

Televize určitě na popularitě bertsolaritza neubrala. Jako respondent z počátku příspěvku i Joxerra Garzia (2007: 106) však konstatuje: „Dnešní nejvýznamnější příspěvky a inovace jsou nejvíce předváděny během normálních událostí, mimo šampionáty.“ Bertsolaritza se zdá být stále živou „tradicí“, která si i přes komodifikaci, kterou ostatně zažívala již dříve v podobě bertso-papera, udržela popularitu v rámci jaiegunak (fiesty, slavnosti) a jiných společenských událostí. Bertsolaritza se do jisté míry profesionalizovalo a stalo se i volitelnou součástí školní výuky (Douglass 2007: 420). Od roku 1985 existuje

¹⁴Imanol Lazardí, rozhovor, Alkiza (Gipuzkoa), 27. 7. 2011.

¹⁵Imanol Lazardí, rozhovor, Alkiza (Gipuzkoa), 27. 7. 2011.

Baskická asociace bertsolari - *bertsozale.com* - která se zabývá škálou činností, od badatelství souvisejícím s bert-solaritza přes evidenci všech soutěží až po teorii veršování a prezentaci současných bertsolari.

Bertsolaritza, ačkoliv není tím, čím bylo dříve, je stále básnickou reflexí společnosti. Tradice nezmizí, ztratí-li se jeden její prvek, stejně jako nezmizí společnost, která trochu pozměnila svoje normy. Bertsolaritza je v Baskicku živou událostí.

V dnešní době již není možné nazvat toto umění „skrytým hlasem lidu“, přesto lze konstatovat, že bert-solaritza stále promlouvá jako umělecká reflexe společnosti a že spojení s politikou je velice úzké. „Většina je z *izquierdy abertzale*,¹⁶ naprostá většina, a když jim dáte určité téma, o politice se shodnou, ačkoliv se vždycky najde někdo, kdo jde jinou cestou.“¹⁷ Je to logické. Svět bertsolari je svět euskaldunak a svět euskaldunak je z velké části svět abertzaleak, a jestliže jak publikum, tak bertsolari jsou z velké části nacionalisty, není přítomnost politických témat nijak překvapující. Nejedná se samozřejmě o absolutní pravidlo. Andoni Egaña, jedna z velkých postav současného improvizování, se údajně několikrát vyjádřil nesouhlasně o násilné cestě k nezávislosti. Výsledkem bylo, že jej po nějaký čas nezvali, aby zpíval na slavnostech. „On to ale překonal, zkrátka proto, že je příliš dobrý.“¹⁸

straně slouží jako potvrzovač této identity, na druhé straně umožňuje tuto identitu přeformulovat.

POUŽITÁ LITERATURA

- [1] AZURMENDI, Joxe. 1995. *Los españoles y los euskaldunes*. Hondarribia (Gipuzkoa): HIRU.
- [2] COLLINS, R. 1997. *Baskové*. Praha: NLN (Originál *The Basques - edice The Peoples of Europe*, Blacwell: Oxford 1994).
- [3] DOUGLASS, W. (ed.). 2007. *Basque Culture*. Center for Basque studies: Reno.
- [4] GARZIA, Joxerra. 2007. History of improvised Bertsolaritza: A Proposal. in *Oral Tradition*. 2/2007
- [5] GROSS y LLADÓS, M. 2009. *El euskera en la Comunidad Autónoma Vasca*. Bilbao: Euskaltzaindia.
- [6] CHOCHOLA, Martin. 2010. „Kulturní revitalizace“ v současném Baskicku. *Antropowebsin*. 3/2010.
- [7] SAINZ, José Luis de la Granja. 2009. *El nacionalismo vasco (Clave de su historia)*. Madrid: Anaya.
- [8] ŠATAVA, L. 2009. *Jazyk a identita etnických menšin*. Praha: SLON.
- [9] ZULAIKA, Joseba. 1990. *La Violencia Vasca (Metáfora y Sacramento)*. Madrid: Nerea.

TERÉNNÍ VÝZKUM, METODOLOGIE, DISKUSE

Autor textu zatím prováděl pouze předvýzkum s cílem shromáždit literaturu a povrchně zmapovat přítomnost bert-solaritza v CAV. Bohužel byl zatím přítomen pouze na jediné veřejné performanci během slavností v obci Astigarraga (Gipuzkoa). Za deštivého počasí zde básníky sledovala necelá stovka diváků. Autorovi se podařilo vejít v kontakt jak s asociací bertsozale, tak s člověkem, který pracuje v jedné bertso-eskola („škola na verše“), konkrétně právě ve městě Lasarte-Oria. Z výše uvedených faktů a interpretací vyplývá mnoho otázek a pochybností. Odpovědi poskytnuté na základě literatury a jednoho polo-strukturovaného rozhovoru s odborníkem rozhodně vyžadují další prověření. Bude nutné sledovat zadávaná témata, provést analýzu vybraných zaznamenaných klání, reakce publika, provést výzkum relevance tématu v širším společenském kontextu. Klíčovým problémem je výběr užšího souboru dat k analýze, jelikož materiálu je příliš mnoho. Možnost pracovat s asociací bertsozale, popřípadě se školou v Lasarte-Oria, bude velmi přínosná. V neposlední řadě lze předpokládat, že svět bertsolari nezůstane bez odezvy na současné události v Baskicku, které přinesly bezprecedentní jednání ze strany ETA. Etnická identita, ačkoliv není jediným zdrojem lidské identity, hraje v Baskicku významnou roli. Bertsolaritza na jedné

¹⁶Izquierda Abertzale – souhrnné označení pro baskickou nacionalistickou levici, dříve zaštiťovanou stranou Herri Batasuna (Jednotný lid).

¹⁷Imanol Lazardí, rozhovor, Alkiza (Gipuzkoa), 27. 7. 2011.

¹⁸Imanol Lazardí, rozhovor, Alkiza (Gipuzkoa), 27. 7. 2011.